

ABSTRAKTNÍ HUMANISMUS JAKO TEORETICKÝ ZÁKLAD TZV. SOCIALISMU „S LIDSKOU TVÁŘÍ“

VLADIMÍR RUML, Ústav marxizmu-leninizmu při ÚV KSČ, Praha

RUML, V.: Abstract Humanism as the Theoretical Basis of the so-called Socialism "with Human Face", *Filozofia* 29 (1974) No 4, p. 370—377.

Abstract humanism in our social conditions has manifested itself as a specific form of revisionism, developing on the neo-Hegelian and existential foundations.

The heralds of abstract humanism misunderstood the object of philosophy and reduced it to a specifically conceived philosophical anthropology. At the same time they refused the substance of the marxist-leninist approach to society and ignored the dialectical-materialistic theory of abstraction.

The conceptions of anthropological revisionism represented also the wrong theory of man. Man is not understood here in unity of his basic determinations, i. e. as a summary of social relations and as an active creature. The human substance is, in these conceptions, mystified as a determination of a separately taken individual.

One-sided anti-etatism and anti-institutionalism represented a significant part of anthropological revisionism.

The heralds of abstract humanism mystified the active substance of man, metaphysically separated the objective and the subjective.

V krizovém období vývoje československé společnosti došlo také k regeneraci koncepcí abstraktního humanismu. Z pozic abstraktního humanismu byl nepravdivě posuzován reálný socialismus a zastírány rozpory soudobého kapitalismu. Ideje abstraktního humanismu zdůvodňovaly retrográdní pohyb v naší společnosti a staly se proto soustavnou částí ideologie pravicových a antisocialistických sil.

Abstraktní humanismus jako specifická forma revizionismu se zpočátku rozvíjel na novohegelovských a existencialistických základech. Později docházelo ke spojení této linie s idejemi domácí provenience, zvláště pak masarykismu. K tomu zřejmě přispívala skutečnost, že pravičáci usilovali o ideovou desorientaci širokých vrstev, a proto původní teoreticko-filosofické formulace nahrazovali formulacemi otevřeně společensko-politickými.

Za teoretickým horizontem ideologů tzv. socialismu s lidskou tváříd zůstala především nová kvalita komunistického *humanismu*. Pro komunistický humanismus je charakteristické spojení ekonomie, politiky a filosofie. Teprve tento přístup umožnil pochopit společenskou strukturu jako celek, rezeznat klíčový význam ekonomiky v pohybu společnosti, odlišit podstatné a nepodstatné v dějinném procesu. Odhalení podstaty kapitalistického vykořisťování, jeho překonání a odstranění, zjištění vývojových zákonitostí socialistické společnosti — to vše bylo možné proto, poněvadž teorie socialismu přestala být jen antropologií a stala se teorií společnosti.

Jednota ekonomie, politiky a filosofie je součástí dialekticko-materialistického přístupu ke společenské skutečnosti. Marxisticko-leninská koncepce je charakteristická dialektickou konkrétností, jednotou obecného, zvláštního a jedinečného. Vědecká abstrakce je jak výrazem přechodu poznání od jevu do podstaty, tak

i teoretickým prostředkem postižení konkrétních určení reálné historické situace. Pro antropologický revizionismus je naproti tomu charakteristické oddělování filosofie od politické ekonomie a teorie vědeckého socialismu. Tím se vytváří prostor pro subjektivistické chápání filosofických kategorií, které — traktovány jako čisté ideje existující jen v čistém žvilvu myšlení a nepodmíněné žádným prvkem mimo vědomí — ztrácí svoji společensko-historickou určitost. Takto chápaná filosofie nemůže mít spojení s revoluční praxí přetvářející společenskou skutečnost a stává se ideologickým doplňkem reakční společenské činnosti.

Koncepce abstraktního humanismu byly spojeny s nepravdivým chápáním předmětu *filosofie*. Podle jejich názorů je prý výlučným smyslem filosofie objasnění situace člověka ve světě, sebeuvědomění a sebezporozumění člověka. Filosofie měla být redukována na specificky chápanou antropologii. Sebeuvědomění člověka je však možné jen na základě objasnění objektivního místa člověka ve světě a to vyjadřuje poznání a pochopení světa jako takového.

Marxisticko-leninská filosofie jako věda o obecných zákonitostech přírody, společnosti a lidského myšlení vždy též zahrnovala jako svoji součást filosofickou problematiku člověka. Marxisticko-leninská filosofie je ovšem neslučitelná s filosofickou antropologií, která je buď sebeuvědomím subjektu izolovaného od objektivních souvislostí, nebo je substancializací jednotlivých vlastností člověka a jejich přeměnou v ontologická určení.

Materialistická dialektika vystupovala v koncepcích antropologického revizionismu nejvýše jako metoda praktické činnosti člověka. V jejich koncepcích docházelo k metafyzickému odtržení objektivní a subjektivní dialektiky, přesněji řečeno k popírání objektivní dialektiky. Základem pro pravdivé pochopení dialektiky jako metody praxe je poznání dialektiky objektivní skutečnosti, dialektiky bytí. Bez respektování jednoty ontologických, gnoseologických a metodologických momentů nemůže být vědeckého chápání materialistické dialektiky.

Filosofická antropologie jako pouho-pouhé sebeuvědomění člověka nepotřebovala spojení se speciálními vědami. V boji za autentickou filosofii došli „naši“ revizionisté k popření světónázorového významu obecně-teoretických výsledků speciálních věd. Je tomu tak proto, poněvadž jejich filosofické názory byly v hlubokém rozporu s objektivním obsahem poznatků speciálních věd, jejich ontologické koncepce byly falešnou ontologií. Obecně-teoretické výsledky speciálních věd se stávají momenty světového názoru nikoliv ve své původní danosti, ale tím, že se stávají prvky explikace světa jako celku a všestranného pochopení vzájemného působení subjektu a objektu.

Antropologický revizionismus odmítal dialektiku přírody a připouštěl jen dialektiku společnosti, přesněji řečeno dialektiku vzájemného působení objektu a subjektu. Také u nás byly reprodukovány názory, že dialektika přírody je „dědičným hříchem“ marxismu a její přiznání je v rozporu s novou povahou filosofie. Příroda však má historickou prioritu před společností; proto také teorie přírody je nezbytná pro odhalení zákonitosti společenského pohybu. Vždyť vývoj společnosti nutně předpokládá vzájemné působení přírody a společnosti.

Antiracionalismus antropologického revizionismu vyplýval z odmítání dialekticko-materialistické teorie abstrakce. Logika je tradována jen jako sféra obecně-

ho a objektivního, zatímco existence člověka chápána jen jako jedinečná a subjektivní. Přechod k obecným určením je nepochybně „odstupem“ od toho, co je v dané konkrétní situaci gnoseologickou daností; současně se však vytváří předpoklady a prostředky pojmové reprodukce skutečnosti v její konkrétnosti.

Koncepce antropologického revizionismu byly též nepravdivou teorií člověka. V těchto koncepcích nevystupují reální lidé žijící v určitých společenských vztazích. Východiskem antropologického revizionismu je izolovaně vzaté individuum, tedy abstraktní člověk. Člověk zde není pochopen v jednotě svých základních určení, tedy jako souhrn společenských vztahů a činná bytost. Společenská v této koncepci nikterak neznamená reálnou transcendenci individuálního v kolektivní a společenské, subjektivního v objektivní, nýbrž se stává jen vlastností subjektu.

Téze o člověku jako souhrnu společenských vztahů je východiskem k pochopení činné stránky člověka. Pokusy charakterizovat filosofii komunismu jako filosofii činu byly ostatně už před vznikem teorie vědeckého socialismu a filosofie dialektického a historického materialismu. Lidský čin není objektivně nepodmíněnou seberealizací člověka. Praktická činnost lidí je determinována danou situací, kterou současně přesahuje natolik, nakolik je zprostředkováním k nové historické situaci.

Pojetí člověka v marxisticko-leninské teorii vnitřně souvisí s teorií společnosti. Už před Marxem byla v té či oné míře odhalena společenská podstata člověka; vývoj společnosti je např. u Hesse sebevývojem člověka. Podstata marxistické koncepce spočívá v tom, že vývoj společnosti je přírodně-historickým procesem, který se realizuje ve vzájemném působení objektu a subjektu. Popírání objektivních momentů společenského vývoje je jen protějškem subjektivistického chápání člověka v koncepcích antropologického revizionismu.

Pro některé koncepce antropologického revizionismu je charakteristické pojetí *lidské podstaty*. Lidská podstata zde není produktem a relativním završením vývoje společnosti, není chápána jako historická kategorie, nýbrž je vnějším měřítkem zralosti společenských vztahů. Pokud se sama lidská podstata nechápe historicky, pokud teorie osvobození člověka nepřestává mít eschatologický charakter, historické pojetí lidské podstaty je nutně spojeno s vědeckou revoluční teorií společnosti. Člověk je objektem i subjektem dějinného vývoje, je produktem i východiskem vývoje společnosti.

Lidská podstata v koncepcích antropologického revizionismu není logicko-teoretickým shrnutím historicko-společenského vývoje člověka ve společnosti, nýbrž je mystifikována a prezentována jako určení bytí individuálně vzatého individua. Taková koncepce lidské podstaty vedla revizionisty k tomu, že objektivní společenskou podmíněnost vývoje popírali a zdroj společenského pohybu viděli jen v činnosti subjektu. I v chápání této otázky se projevuje jejich filosofický a sociologický individualismus.

Z tohoto hlediska se pak objektivní svět jeví jako principiálně neadekvátní lidské podstatě a společenské bytí jako zdroj neautentičnosti individuální existence člověka. Člověk žije pod vnějším tlakem společenských poměrů a jeho emancipace spočívá v „osvobození“ člověka od objektivního základu jeho činnosti

a poznávání. Taková emancipace může být jen iluzorní. Proto tato koncepce zhušta vystupuje jako stránka nepřímé apologetiky kapitalismu a maloburžoazní kritiky socialistické společnosti.

V některých svých formách se antropologický revizionismus jevil jako jednostranný antisubstancialismus. Kategorie substance v teoretickém systému marxismu není ani transcendentální entitou, ani regulativním principem činnosti. Je ontologicko-gnoseologickou kategorií, která postihuje vnitřní jednotu mnohotvárné skutečnosti a stupeň našeho proniknutí k určujícím momentům skutečnosti. Pokud se individuální existence chápe tak, že je vně obecné struktury skutečnosti — a tak tomu u některých revizionistů bylo — pak ovšem z toho vyplývá nihilistický poměr ke kategorii substance. Konec konců je v těchto koncepcích ve filosofické podobě formulován primát abstraktního individua před společenskými poměry.

Antisubstancialistické horlení „našich“ antropologizujících revizionistů vyplývalo z toho, že řešili domnělou alternativu, totiž zda podstata člověka je pasivní věčností, nebo čistou činností. Činná stránka člověka jim tedy byla bariérou, pro kterou nebylo možno zkoumat specifickou podstatu člověka. „Zapomínali“ na to, že určení podstaty člověka jako souhrnu společenských vztahů je neoddělitelné od jeho určení jako činné bytosti.

Filosofický a sociologický individualismus kritizovaných koncepcí se projevoval v tom, že úvahy o podstatě člověka byly odděleny od společenské povahy člověka, že se popíral *objektivní vývoj* společnosti jako reálný základ vývoje člověka. Hlásání indeterministických koncepcí společnosti pod heslem filosofické antropologie mělo v době československé společenské krize výraznou ideologickou funkci, neboť fetišizovalo živelnost i konec konců „zdůvodňovalo“ protisocialistickou společenskou aktivitu.

Koncepce jednostranného antropologismu byly v oblasti teorie také reakcí na zjednodušené představy o fungování společenských zákonitostí, o vztahu objektu a subjektu v dějinném vývoji, o působení společenských zákonů prostřednictvím jednání lidí. Zákony společenského vývoje nejsou jen objektivními podmínkami činnosti člověka, nýbrž i vnitřní tendencí jeho jednání. Revizionisté se však dali cestou popírání historicko-materialistického determinismu.

Ahistorický individualismus se projevil i při traktování otázky odcizení. Pojem odcizení byl v koncepci antropologických revizionistů negativním protějškem jejich chápání podstaty člověka. Společenská skutečnost se jevila v těchto koncepcích vždy jako nepřátelská člověku, společenská determinace tak byla chápána jen z hlediska omezení činnosti subjektu, ale nikoli jako reálná základna společenské aktivity člověka, jako inspirace individuální i kolektivní činnosti lidí. Nevědecký koncept odcizení sloužil jako nástroj vytváření falešného vědomí o povaze socialistické společnosti a skutečnosti. Umělci, kteří ve svých dílech vyjádřili depersonalizaci člověka a dezintegraci jeho osobnosti v kapitalistických společenských podmínkách, byli uváděni jako autoři, kteří prý pravdivě zpodobňují socialistickou přítomnost. A tak se v některých vystoupeních socialistická společenská skutečnost jevila jako sféra nepřekonaného odcizení, jako něco, co je třeba v dalším vývoji negovat.

Pojem odcizení považujeme za legitimní pojem marxisticko-leninské teorie společnosti. Tento pojem však nelze chápat jednostranně antropocentricky, individualisticky. Problematiku odcizení není možné řešit izolovaně od zkoumání charakteru společenských vztahů, od povahy sociálně-ekonomické formace. Poznávací hodnota pojmu odcizení spočívá v tom, že poukazuje na některé stránky působení společenských vztahů v podmínkách třídně-antagonistické společnosti na člověka. Mystifikace pojmu odcizení jeho nadhistorické kategorie, chápané odděleně od povahy společnosti a zákonitosti jejího vývoje, je základem subjektivistického hodnocení společenských jevů. Na úvahách antropologizujících revizionistů o lidské podstatě a odcizení je patrné, že nepřipustně abstrahují do existence tříd a třídního boje. Ignorování třídního přístupu vede k produkci prázdných abstrakcí, které nejsou pravdivým odrazem objektivní skutečnosti a mohou tedy být východiskem praktické společenské činnosti člověka. Cesta k beztřídní společnosti je také cestou dovedení třídního boje do konce.

Pro antropologický revizionismus bylo charakteristické nevědecké chápání vztahu dějin a každodennosti. Každodennost v tomto konceptu byla synonymem netvůrčího, společensky anonymního, a dějiny se traktovaly jako negace každodennosti, jako vystoupení z každodennosti a vzestup k reálnému podílu na vývoji společnosti. Podle těchto představ jsou masy nositeli každodennosti a velcí jednotlivci jsou nositeli dějin.

V souhlasu s koncepcemi buržoazní filosofie je zde každodennost chápána jako nadhistorická kategorie. Historický vývoj společnosti není totožný s paralelismem prosté všední činnosti lidí a dějinně významných činů. Ve skutečnosti je prostá všední činnost lidí základem a východiskem dějin. A dějinně významný čin není individuálním aktem, nýbrž především aktem tříd, vedených svou nejuvědomělejší součástí. Metafyzické odtrhování každodennosti a dějin je tedy namířeno proti uznání tvůrčí činnosti lidových mas v dějinném procesu.

Koncepce antropologického revisionismu byly i u nás traktovány jako *filosofie praxe*. V praxi spatřovali sféru lidského bytí a specifický způsob bytí člověka. Praxi charakterizovali jako vždy znovu se obnovující a prakticky konstituující jednotu člověka a světa, hmoty a ducha, objektu a subjektu, produktivity a produktů.

Určit praxi jako sféru lidského bytí znamená rozpustit v totalitě praxe relativní samostatnost objektu a subjektu. Praxe je v těchto koncepcích zbavena subjektivního základu a traktována jako pouho-pouhá subjektivní činnost, jako objektivně nepodmíněná seberealizace člověka. Praxe zde není momentem vzájemného působení vztahu subjektu a objektu. Praktická činnost lidí je pak poslední daností pro filosofii; pro tento antropologický pseudomonismus je praxe hranicí subjektu a světa. Přiznání existence objektivní reality nezávislé na subjektu praktické a poznávací činnosti je v těchto koncepcích považováno za nedovolený transcesus.

Člověk je jednotou předmětnosti a činnosti. Člověk není ani pasivní substancí, ani nesubstanciálním souhrnem činností. A praktická činnost lidí není subjektivní akt společensky nezakotveného individua, nýbrž čin reálného člověka jako společenské bytosti. Odmítání dialekticko-materialistického determinismu,

subjektivistické chápání praxe vystupují v těchto koncepcích jako teoretická obhajoba maloburžoazního anarchismu.

Je pochopitelným paradoxem, že hlasatelé antropologického revizionismu, kteří tolik zdůrazňovali tvůrčí činnost člověka, nebyli schopni odhalit její reálné podmínky. To pramení především z toho, že jejich pojetí praxe je subjektivistické; objektivní základ praxe v těchto koncepcích prostě neexistuje. Tvůrčí charakter společenské činnosti v celospolečenském měřítku závisí především na charakteru společenských vztahů. Právě tato souvislost byla v koncepcích antropologického revizionismu teoreticky anulována.

Blíže neurčený pojem praxe v kritizovaných koncepcích nezahrnoval dialektiku materiálních a ideálních momentů v praktické činnosti člověka. To by vedlo k mystifikaci vztahu objektu a subjektu činnosti. Nejde jen o to, že antropologický revizionismus chápe hmotu převážně jako interní entitu, která klade odpor praktické činnosti člověka; současně není odhaleno, že i psychika lidí — společensky podmíněná — je součástí determinace prakticky činných lidí.

Kategorie praxe se v koncepcích antropologického revizionismu traktuje jako pojem, který je světonázorově neutrální, který je mimo materialismus a idealismus. Téze o materiální či ideální podstatě světa je podle nich vždy jen hypostazováním podstat, které jsou principiálně vně praxe a nikterak se v ní neprojevuji. Objektivní obsah koncepcí antropologického revizionismu však dosvědčuje, že koncept praxe vždy též předpokládá a určitým způsobem zahrnuje určité řešení základní filosofické otázky a z toho vyplývající konsekvence pro vztah objektu a subjektu. Koncept praxe je u antropologizujících revizionistů v podstatě subjektivně idealistický. To se projevuje i v tom, že v těchto koncepcích se nestaví otázka vnitřní struktury praxe, v dialektice objektivního a subjektivního v praxi.

Podle názoru přívrženců antropologického revizionismu je pojem praxe centrální kategorií marxistické filosofie, v pozitivistické linii — a podle nich i v neautentickém marxismu — je tímto pojmem hmota. Ponechme mimo kritickou analýzu tézi, že jeden pojem má povahu centrální kategorie marxistické filosofie. Antropologický revizionismus chápe hmotu jako jsoucno absolutně pasivní, zatímco člověka jako bytost absolutně aktivní. Antropologický revizionismus zná tedy pojetí hmoty vlastní některým předmarxistickým formám materialismu; to činí předmětem kritiky, aby tak „zdůvodnil“ nutnost revize základních tézí marxistické filosofie.

Praktická výrobní činnost lidí zahrnuje také vzájemné působení přírody a společnosti. V tomto smyslu se ve výrobní činnosti lidí demonstruje jednota světa. Antropologický revizionismus vycházel z toho, že ovládnutím přírody člověk ještě nevstoupil do vlastní svobody a ke své seberealizaci tvůrčí činnosti. „Zapomínal“ na to, že ovládnutí přírody je nutnou, i když nikoliv dostačující podmínkou reální lidské svobody.

V koncepcích antropologického revizionismu se nečiní rozdíl mezi odcizením a zvnějšněním: zvnějšnění je pak konec-konců ztotožněno s odcizením. To je v přímé souvislosti se subjektivistickým individualistickým konceptem člověka. Ve skutečnosti je objektivace člověka prostřednictvím praktické činnosti atributem člověka, zatímco odcizení je spojeno s živelným působením společenských

zákonů, s přeměnou lidských produktů v činitele zprostředkující působení těchto zákonů vůči jednotlivcům tak, že prostředky lidí nabývají vlastního života a jeví se jako síla člověku nepřátelská.

Pokud je praktická činnost člověka jeho seberealizací a tím tedy i uskutečněním jeho lidské podstaty, zahrnuje — podle mínění antropologických revizionistů — vždy též moment destrukce pseudokonkrétního. Pseudokonkrétní není přitom historicky blíže určeno a je posléze ztotožněno i se socialistickou společenskou skutečností. Koncept praxe jako destrukce pseudokonkrétního byl v podstatě teoretickým zdůvodněním maloburžoazního pseudoradikalismu a individuální revolty.

Praktická činnost člověka měla mít podle antropologizujících revizionistů charakter antiautoritářský, nonkonformní. Pojem společenské autority byl chápán mimo reálný prostor a čas, mimo historickospolečenskou souvislost. Pseudoradikální charakter této pozice spočívá v tom, že nebyla na kořen jdoucí kritikou našich společenských nedostatků, jejichž reálné zdroje ostatně ani se nesnažila vyzkoumat. Ideologická funkce těchto názorů spočívá v tom, že uvolňovaly cestu a samy byly projevem nekomunistické a potom i protikomunistické kritiky socialistické společnosti.

V teoretických koncepcích antropologického revizionismu nebyl činěn rozdíl mezi praktickým a teoretickým osvojením si světa. Teoreticky tento rys jejich názoru souvisí s popíráním a odmítáním dialekticko-materialistické teorie odrazu, s ideální negací reálného objektu i subjektu poznávání. Tak docházelo k přecenění významu teoretické ideje; sám pohyb společnosti se posléze jevil jako pouhá materializace teoretické ideje.

V boji proti nemarxistickým koncepcím antropologického revizionismu byly obhajovány a dále rozvíjeny principy komunistického revolučního humanismu jako neodlučitelného momentu vědecké ideologie marxismu-leninismu. Další pozitivní rozvoj této problematiky v souvislosti s řešením aktuálních teoretických problémů rozvoje naší společnosti bude nepochybně nejvyšší formou překonání nepravdivých koncepcí antropologického revizionismu.

АБСТРАКТНЫЙ ГУМАНИЗМ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА ТАК НАЗЫВАЕМОГО СОЦИАЛИЗМА «С ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ ЛИЦОМ»

Владимир Р у м л

Абстрактный гуманизм в наших общественных условиях проявился как специфическая форма ревизионизма, развивающаяся на неогегельянских и экзистенциалистских основах.

Проповедники абстрактного гуманизма неверно понимали предмет философии, сводя его к специфически понимаемой философской антропологии. Одновременно они отрицали сущность марксистско-ленинского подхода к обществу и игнорировали диалектико-материалистическую теорию абстракции.

Концепции антропологического ревизионизма являлись также неправдивой теорией человека. Человек в них не рассматривался в единстве основных своих определений, т. е. как совокупность общественных отношений и деятельное существо. Эти концепции мистифицировали человеческую сущность как определение изолированно взятого индивида.

Важным положением антропологического ревизионизма являлся односторонний анти-этатизм и антиинституционализм.

Проповедники абстрактного гуманизма мистифицировали деятельностную сущность человека, метафизически отрывая объективное от субъективного.

ABSTRAKTER HUMANISMUS ALS THEORETISCHE GRUNDLAGE DES SOGENANTEN SOZIALISMUS „MIT MENSCHLICHEM ANTLIZ“

Vladimír R u m l

In unseren gesellschaftlichen Bedingungen erschien der abstrakte Humanismus als eine besondere Form des auf neuehegelianischer und existenzialistischer Grundlage sich entwickelnden Revisionismus.

Die Verkünder des abstrakten Humanismus haben den Gegenstand der Philosophie nicht wahrhaft aufgefasst und reduzierten ihn auf eine spezifisch konzipierte philosophische Anthropologie. Zugleich lehnten sie das Wesen des marxistisch-leninistischen Standpunktes der Gesellschaft gegenüber ab und vernachlässigten die dialektisch-materialistische Abstraktionstheorie.

Die Konzeptionen des anthropologischen Revisionismus bedeuteten auch eine unwahre Theorie des Menschen. Der Mensch wird hier nicht in Einheit mit seinen Grundbestimmungen aufgefasst, also als Summe gesellschaftlicher Verhältnisse und als tätiges Wesen. In diesen Konzeptionen wird das menschliche Wesen als Bestimmung eines isoliert begriffenen Individuums mystifiziert.

Ein einseitig aufgefasster Antietatismus und Antiinstitutionalismus bildeten einen bedeutenden Bestandteil des anthropologischen Revisionismus.

Die Verkünder des abstrakten Humanismus mystifizierten das tätige Wesen des Menschen und trennten auf eine metaphysische Weise das Objektive und Subjektive.